

Schacherl, Martin

**Zeyer v překladech : k přeložitelnosti autorského stylu Julia Zeyera do jiných
národních jazyků**

Slavica litteraria. 2024, vol. 27, iss. 2, pp. 25-48

ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2024-2-4>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.82147>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 16. 06. 2025

Version: 20250610

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Zeyer v překladech – k přeložitelnosti autorského stylu Julia Zeyera do jiných národních jazyků

Martin Schacherl (České Budějovice)

Abstrakt:

Studie se zaměřuje na překlady literární tvorby českého spisovatele Julia Zeyera do různých národních jazyků. V první části poskytuje přehled překladatelů jeho díla, seznam uskutečněných překladů, a nabízí statistické analýzy a výběrová srovnání těchto překladů z hlediska jejich frekvence v jednotlivých národních literaturách, literárního druhu, žánru a jednotlivých děl mezi sebou. Druhá část studie se soustředí na komparaci jazykových vlastností vybraného Zeyerova díla s jeho překlady, včetně strojových překladů do jiných národních jazyků ve třetí části studie. Stylometrická srovnání pečlivě vybraných jazykových charakteristik originálního textu s uměleckými překlady zkoumají otázky specifik přeložitelnosti Zeyerova autorského stylu do cizího jazyka, zatímco komparace se strojovými překlady odhalují limity jednotlivých jazyků ve vztahu k básnickově jazyku a stylu.

Klíčová slova:

Julius Zeyer; překlad; překladatel; styl; stylometrie

Zeyer in Translation: On the Translatability of Julius Zeyer's Authorial Style into Other National Languages

Abstract:

This study examines the translations of Julius Zeyer's works into various national languages. The first part provides an overview of the translators of his works, a list of completed translations, and a comparative analysis of these translations in terms of their frequency in different national literatures, literary type, genre, and mutual relationships. The second part of the study compares the linguistic characteristics of selected Zeyer's works with their translations. The third part explores machine

translations into other national languages, assessing their effectiveness. A stylometric comparison of selected linguistic features of the original text with artistic translations investigates the specific challenges of rendering Zeyer's authorial style into foreign languages, while a comparison with machine translations highlights the linguistic constraints and stylistic limitations inherent in each target language.

Key words:

Julius Zeyer; translation; translator; style; stylometry

Studie se zaměřuje na překlady literární tvorby českého spisovatele Julia Zeyera do různých národních jazyků. V první části poskytuje přehled překladatelů jeho díla, seznam uskutečněných překladů, a nabízí statistické analýzy a výběrová srovnání těchto překladů z hlediska jejich frekvence v jednotlivých národních literaturách, literárního druhu, žánru a jednotlivých děl mezi sebou. Druhá část studie se soustředí na komparaci jazykových vlastností vybraného Zeyerova díla s jeho překlady, včetně strojových překladů do jiných národních jazyků ve třetí části studie. Stylometrická srovnání pečlivě vybraných jazykových charakteristik originálního textu s uměleckými překlady zkoumají otázky specifik přeložitelnosti Zeyerova autorského stylu do cizího jazyka, zatímco komparace se strojovými překlady odhalují limity jednotlivých jazyků ve vztahu k básnickové jazyku a stylu. K analýze vybraných vlastností textů byla použita aplikace QuitaUp, která umožňuje kvantitativní vyhodnocení vybraných stylometrických indikátorů. Strojový překlad vybraného básnickova textu byl proveden pomocí překladové platformy DeepL (angl. *deep learning*).¹

Překlady díla Julia Zeyera a jejich autoři: Přehledová studie

Slovesné dílo Julia Zeyera bylo dosud přeloženo do téměř deseti jazyků, přičemž nejčastěji se jednalo o polštinu (přibližně 60 titulů), němčinu (téměř 50 titulů, z nichž některé zůstaly pouze v rukopise) a chorvatštinu (více než deset titulů).² U těchto jazyků lze hovořit o trvalejším zájmu o Zeyerovu tvorbu, i když překlady pocházejí většinou od úzkého okruhu překladatelů a byly realizovány převážně v určitém časovém období. Z ostatních národních literatur jde již o ojedinělé případy: dohledány byly tři tituly ve slovenštině, dva tituly ve slovinštině, italštině a španělštině, a po

1 <https://korpus.cz/quitaup/> a <https://www.deepl.com/translator/files>.

2 Při vzniku studie byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie – <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243), online databáze Česká literatura v překladech, dostupné z: <https://preklady.ucl.cas.cz/>, fondy českých i zahraničních knihoven.

jednom titulu v bulharštině a litevštině.³ Převahu mají překlady do slovanských jazyků (chorvatština, polština, slovenština, slovinština, bulharština), méně časté jsou překlady do jazyků románských (italština a španělština), a zastoupení jiných jazykových skupin je spíše ojedinělé, například baltské jazyky (litevština). Dominance překladů do slovanských jazyků vycházela (a vychází) z příbuznosti, tj. blízkosti či podobnosti slovanských jazyků, která byla v 19. století podporována ideologií slovanské vzájemnosti usilující o kulturní, politickou, eventuálně i náboženskou celistvost slovanských národů. Zásadní roli zde však sehrály i osobní přátelské vazby mezi propagátory a překladateli Zeyerova díla a samotným básníkem.

Nejvíce překladů Zeyerova díla je do polštiny⁴ a němčiny.⁵ Unikátnost takřka kompletního a systematického překladu jeho tvorby do polštiny je zásluhou převážně jednoho překladatele, který přeložil téměř celé Zeyerovo dílo, přičemž jeho práce tvoří dvě třetiny všech překladů do tohoto jazyka. Významný podíl překladů do němčiny lze vysvětlit historickými souvislostmi, sdílenou historií a trvale úzkými vazbami mezi českým, rakouským a německým národem. Překladatelé Zeyerova díla do němčiny byli převážně bilingvní Češi na přelomu 19. a 20. století, často Zeyerovi osobní přátelé či obdivovatelé jeho díla. Zeyer sám ovládal němčinu pravděpodobně lépe než češtinu, minimálně na počátku své literární kariéry. V domácnosti u Zeyerů se hovořilo především německy, případně anglicky. Z matčiny iniciativy měl básník rovněž učitele francouzštiny a češtiny, přičemž jeho učitelem češtiny byl český filolog Alois Kašpar (1843–1913). Zeyerův osobitý literární styl se vyvinul z jeho rozkolísaného individuálního jazykového úzu, kterému chyběla soustavná formální výuka v českém

- 3 Vzhledem k cílům studie a obtížnosti vyhledávání konkrétních překladů výčet neusiluje o dosažení absolutních čísel.
- 4 *Potlesk* (1884), *Prorocství* (1884), *Kořící se Slávii* (1885), *Tereza Manfredi* (1886), *Legenda z Erinu* (1887), *Smrt Evy* (1888), *Prorocství* (1891), *Spravedlnost* (1891), *Bílému domu v staré zahradě* (1891), *Srdce Pikaravo* (1893), *Na Sinaji* (1904), *Sníh ve Florencii* (1894), *Múzám* (1894), *Féniciin hřích* (1895), *Král Kofétua* (1897), *Legenda o Donatellovi* (1897), *Ramondo Lullo* (1897), *Vertumnus a Pomona* (2x 1897), *Jan Maria Plojhar* (1897), *Helena* (1897), *Zrada v domě Han* (1897), *Tři legendy o krucifixu* (1899), *Na pomezí cizích světů* (1900), *Výbor I. a II.* (1901), *Země* (1901), *Jeh svět a její* (1901), *Dům u tonoucí hvězdy* (1902), *V soumraku bohů* (1902), *Radúz a Mahulena* (1904), *Prorocství* (1904), *Večer u Idalie* (1907), *Stratonika* (1909), *Rokoko* (1910), *O velkém bolu boha Izanagi* (1918), *Rokoko* (1920), *Zpěv v domu* (1918), *Tři legendy o krucifixu* (1924), *Samko Pták* (1924), *Amparo* (1925), *Kunálovy oči* (1925), *Píseň za vlahé noci* (1925), *Ondřej Černyšev* (1927), *Dům u tonoucí hvězdy* (1927), *Z pověstí japonských* (1931), *Legendy o krucifixu* (1959), *Rokoko* (1952).
- 5 *Vyšehrad* (1898), *Sulamit* (1902), *Legendy* (1903), *Olgej Gejštor, Z letopisů lásky* (1904), *Román o věrném přátelství Amise a Amila* (1904), *Darija* (1896), *Rokoko* (1906), *Tři legendy o krucifixu* (1906), *Čechův příchod* (1907), *Jan Maria Plojhar* (1908), *Zahrada Mariánská* (1908), *Sestra Paskalina* (1911), *Kronika o svatém Brandanu* (1912), *Féniciin hřích* (1921), *Sníh ve Florencii* (1922), *Inultus, El Christo de la Luz*, *Amparo* (1922), báseň *Quo vadis* (1936), *Radúz a Mahulena* (2022), v rukopise *Král Kafétua*, *Daria*, *Vůně*, *Kunálovy oči*, *Gdoule*, *Opálová miska*, *Stratonika*; výčet nezahrnuje dílčí tituly, které byly součástí tematických výborů z české literatury.

jazyce a který po celý život postrádal stabilní oporu v kodifikované normě spisovné češtiny. Tato nestabilita Zeyerova idiolektu se neomezovala pouze na spisovnou češtinu, ale odrážela dobové rozpory mezi soudobým jazykovým územ a jeho vlastními znalostmi češtiny. Zeyerova volba češtiny jako literárního jazyka je nepochybně příznakový fenomén, často interpretovaný jako projev jeho citového vlastenectví, které bylo formováno vizuálními (Praha) a orálními zážitky (vyprávění chůvy Běty) z jeho dětství. Zdůvodnění této volby pochází od samotného básníka: „*Nepamatuji se, že by byla doba bývala, kdy bych Čechy nebyl nemiloval. Myslím, že od prvního okamžiku, kdy jsem vůbec myslet a cítit dovedl. Čechy byly pro mě ovšem nejdříve Prahou, nebo Praha Čechy...*“⁶ a je nutné je vnímat s ohledem na jeho osobitost, absolutní jednotu životní a umělecké stylizace básníkovy odkazu. Zeyer si byl vědom postavení českého národa i situace češtiny jako literárního jazyka a důsledků, které pro něj z této volby vyplývaly. Volba češtiny jako literárního jazyka, ve kterém dosahoval minimálně v počátcích své kariéry nižších jazykových kompetencí („*Těším se sice tím, že jsem vnikl úplně do ducha českého jazyka, protože česky cítím, ale jeho mechanika nepřestane už asi nikdy mi dělati těžkosti*“)⁷, byla volbou literatury malého národa oproti literatuře velkého národa. Tento krok lze chápat také jako odraz vědomí praktických důsledků, osobních limit, ale také ambicí – jak individuálních, tak národních – a širších kulturních souvislostí. Právě překlady do němčiny a polštiny mohly umožnit Zeyerovu dílu dosáhnout širšího evropského publika. Nicméně čtenářský ohlas v těchto velkých národních literaturách se nikterak nezměnil, respektive byl spíše méně výrazný, než jaký měl básník u českých dobových čtenářů. Jazykové limity spojené s jeho ovládnutím češtiny mohly být také důvodem, proč Zeyer upřednostňoval prózu před poezií, epiku před lyrikou, a proč většinu své poezie psal blankversem.

Souborné vydání autorských spisů Julia Zeyera čítá 35 svazků (1902–1907), přičemž překlady zahrnují básníkovu epickou, lyrickou i dramatickou tvorbu. Přeložena byla téměř všechna jeho dramata, včetně *Legendy z Erinu, Neklana, Pii de Tolomei, Radúze a Mahuleny, Staré historie a Sulamit*. Z epické tvorby byly přeloženy mnohé jeho novely, jako například *Jeho světa a její, Miss Olympia, Darija a Duhový pták*, stejně jako báje (*Smrt Evy*), povídky (*Feniciin hřích, Gdoule, Kristík, Opálová miska, Sníh ve Florencii, Stratonika*) a legendy (*Sestra Paskalina, Tři legendy o krucifixu, Zahrada Mariánská*). Mezi další přeložená díla patří obnovené obrazy, jako *Asenat, Kunálovy oči a Vůně*, a romány *Gompači a Komurasaki, Jan Maria Plojhar, Ondřej Černyšev a Román o věrném přátelství Amise a Amila*. Z poezie byly do jiných jazyků přeloženy rozsáhlé epické cykly, jako *Karolinská epopėja, Kronika o svatém Brandanu a Vyšehrad*,

6 Dopis Janu Voborníkovi. In: VOBORNÍK, Jan: *Julius Zeyer (se dvěma podobiznami)*. Spisy Julia Zeyera. Sv. 35. Praha: Česká grafická společnost Unie, 1907, s. 13.

7 STREJČEK, Ferdinand: *Z korespondence Julia Zeyera*. Květy 33 (I. díl), 1911, s. 87.

a rovněž epické básně z cyklu *Z letopisů lásky*, zahrnující *Aziz a Aziza*, *Ghismonda*, *Olgerd Gejštor* a *Pia de Tolomei*. Zeyerova drobnější poezie, například vybrané básně z knižního cyklu *Různé básně* (*Zpěvy o pomstě za Igora*, *Klid*, *Bílému domu v staré zahradě*, *Norny*, *Korotev*, *Legenda o Donatellovi*), byla také přeložena, stejně jako celá sbírka *Nové básně*, včetně samostatně několikrát přeložené básně *Kam, Pane, kam kráčíš?*.

Více než jednou byly přeloženy do jednoho národního jazyka z básnickových děl obnovený obraz *Sníh ve Florencii* (1900 a 1922, němčina), *Tři legendy o krucifixu* (1924 a 1959, polština; 1906 a 1922 *Inultus* – němčina; 1903, 1906 a 1922 *El Christo de la Luz* – němčina) a *Dům U tonoucích hvězd* (1927 a 1955, polština) a celkem čtyřikrát do slovenštiny pohádkové drama *Radúz a Mahulena* (1902, 1922, 1949 a 1957). Opakované vydání v jednom národním jazyce může svědčit o úspěchu díla či jeho překladu v daném kulturním kontextu, což je patrné například u polských překladů básně *Prorocství*, která vyšla ve třech různých překladech celkem pětkrát, nebo básně *Múzám*, která byla třikrát vydána v jednom překladu.

Mezi nejčastěji překládané tituly patří *Tři legendy o krucifixu* (přeloženo do němčiny, chorvatštiny, polštiny, italštiny a španělštiny), román *Jan Maria Plojhar* (němčina, chorvatština, polština, slovinština, italština) a legenda *Sestra Paskalina* (němčina, chorvatština, španělština, polština). Ve všech případech se jedná o prózu, žánrově o legendy a román. Soubor legend *Tři legendy o krucifixu* a román *Jan Maria Plojhar* jsou práce, které byly a jsou literární historií hodnoceny jako vrcholná básnickova díla, a patří k jeho nejčtenějším knihám. Obě díla jsou zařazena jak do povinné, tak nepovinné školní četby, přičemž *Tři legendy o krucifixu* jsou nejčastěji zastoupeným básnickovým dílem v literárních seznamech pro profilovou část maturitní zkoušky na středních školách⁸. Překlady Zeyerových děl věrně odrážejí vývoj zájmu o jeho tvorbu v průběhu času, jeho životnost a potenciální nadčasovou hodnotu. Pokud je Zeyer v současnosti čten, pak především skrze své prozaické práce, jako je *Jan Maria Plojhar*, a na divadelních scénách prostřednictvím dramatu *Radúz a Mahulena*. Naopak díla, jako jsou jeho další dramata, epická a lyrická poezie, pronikají do jiných národních literatur jen obtížně. Důvody tohoto omezení spočívají pravděpodobně také v samotné povaze těchto prací, které buď neobsahují dostatečný umělecký potenciál pro esteticko-umělecké využití, který by si našel svého čtenáře, nebo tento potenciál postupně ztratily.

Po první významné vlně překladů díla Julia Zeyera na přelomu 19. a 20. století do několika národních jazyků byl zájem překladatelů převážně epizodický a přechodný; zatímco v současnosti je zájem o překlady už jen sporadický. Za básnickova života byla

8 SCHACHERL, Martin: *Národní a světová literatura v obsahových standardech v Česku a na Slovensku*. O dieťaťi, jazyku, literature. Časopis pre otázky rozvíjania komunikačnej a literárnej kompetencie 11, 2023, č. 1, s. 78–86.

přeložena téměř polovina všech stávajících překladů, tedy více než tři desítky děl, přičemž převažovaly překlady do němčiny (*Jeho svět a její*, 1881; *Nová poezie z Čech 1. – básně Klid, Korotev, Bílému domu ve staré zahradě, Igor, Donatello, Ghismonda; Záletnice*, 1895; *Vyšehrad*, 1898; *Smrt Evy*, 1896; *Z letopisů lásky*, 1899; báseň *Norny*, báseň *Země; Asenat*, 1900; *Pia de Tolomei*, 1900; ukázky z *Karolinské epopeje, Miss Olympia, Griselda, Sníh ve Florencii*, 1900) a polštiny (*Potlesk*, 1884; *Prorocství*, 1884; *Kořící se Slavii*, 1885; *Tereza Manfredi*, 1886; *Legenda z Erinu*, 1887; *Smrt Evy*, 1887; *Spravedlnost; Bílému domu ve staré zahradě*, 1891; *Srdce Pikangovo*, 1893; *Sníh ve Florencii*, 1894; *Músám*, 1894; *Fénicin hřích*, 1895; *Král Kofetua*, 1897; *Legenda o Donatellovi*, 1897; *Ramondo Lullo*, 1897; *Vertumnus a Pomona*, 1897; *Jan Maria Plojhar*, 1897; *Helena*, 1897; *Zrada v domě Han*, 1898; *Tři legendy o krucifixu*, 1899; *Na pomezí cizích světů*, 1900). Souborného vydání svého díla se Zeyer nedožil. Nejvíce jeho překladů vzniklo v prvních třiceti až padesáti letech po jeho smrti, tedy v první polovině 20. století, kdy byla realizována většina překladů. Od poloviny 20. století se Zeyerovo dílo ocitá spíše na okraji zájmu překladatelů, a to jak v zahraničí, tak u nás. V posledních přibližně padesáti letech jsou překlady jeho děl spíše ojedinělé a exkluzivní, například *Tři legendy o krucifixu* (1959), *Nové básně* (litevština, 1981), drama *Radúz a Mahulena* (němčina, 2022) a *Legendy pro milence* (bulharština, 2023). Literární tvorba Julia Zeyera je v současné době spíše předmětem literárního a akademického zájmu než výraznějšího čtenářského zájmu, a to jak v zahraničí, tak v České republice. Skupina překladatelů jeho děl byla vždy relativně omezená. Za jeho života se jednalo především o blízké přátele či obdivovatele jeho tvorby. Po básnickové smrti se překlady jeho děl staly exkluzivními počiny, často motivovanými odborným lingvistickým zájmem nebo zaměřením na výjimečné či přitažlivé osobnosti české literatury. Specifickým rysem Zeyerových překladů je rovněž vysoký podíl žen mezi překladateli, což podtrhuje jeho obecné vnímání jako autora, jehož tvorba silně rezonuje s ženským publikem.

Relativně nízký a nekonzistentní zájem o dílo Julia Zeyera u překladatelů do jiných národních literatur příznakově odráží jeho nevýrazný ohlas i v samotném Česku. Atraktivita Zeyerovy tvorby pro překladatele by přitom mohla spočívat už v samotné tematice jeho děl, jelikož výrazná část jeho tvorby byla zaměřena na „obnovovatelskou“ činnost, tj. na zprostředkování cizích kultur dobovému českému čtenáři. Přirozené zvýhodnění daného titulu pro překlad do jiného národního jazyka lze vnímat například u *Nových básní na litevské motivy* (překlad do litevštiny), u toledské legendy *El Christo de la Luz* (překlad do španělštiny), nebo u pohádkového dramatu *Radúz a Mahulena*, které bylo opakovaně přeloženo do slovenštiny. Pokud odhlédneme od otázky umělecké hodnoty Zeyerovy tvorby (kde nepanuje jednoznačná shoda), zdá se, že hlavními překážkami pro vyšší zájem dnešních čtenářů o jeho dílo jsou především jeho výrazný, specifický jazykový styl a dobový, dnes již neaktuální vlastenecký kontext, ve kterém jeho díla vznikala. Julius Zeyer nebyl experimentátorem v oblasti

narativních postupů, básnických forem ani v inovacích textového členění. Jeho přínos pro českou literaturu však může spočívat v novátorském rozvíjení neobvyklých motivů, především v charakterizaci hlavních postav, a v originálním způsobu, jakým dokázal rozmanitý kulturní a mytologický materiál transformovat do kontextu české národní literatury.

K významným překladatelům díla Julia Zeyera do němčiny patří především Otilie Malybrok-Stielerová (1836–1913), vlastním jménem Ottilie Kleinschrod. Tato německá básnířka a překladatelka se specializovala výhradně na překlady Zeyerova díla. Přestože nežila v Čechách, naučila se česky od svých přátel, mezi nimiž byli zejména malíř Bedřich Wachsmann (1820–1897) a zpěvák Karel Fiala, který ji s tvorbou Julia Zeyera seznámil. Zeyer si Malybrok-Stielerové překladů velmi vážil, ačkoli sám výborně ovládal němčinu, necítil potřebu do nich zasahovat. Důvodem mohla být víra, že překlady mohou získat kvality, které originálu chybějí, nebo překonat limity, jež bránily většímu čtenářskému zájmu a oblibě u tehdejšího českého publika. Ve vzájemné korespondenci (82 dopisů Julia Zeyera, 92 dopisů Otilie Malybrok-Stieler) opravoval pouze drobné nepřesnosti a pomáhal s překlady obtížných slov.⁹ Mezi Malybrok-Stielerové překlady patří básně *Igor*, *Donatello*, *Ghismonda* a *Die Buhlerin* (*Neueste Poesie aus Böhmen 1, Die der Weltliteratur conformen Richtungen*, 1895), sionská tragédie *Pia de Tolomei* (1898) a vybrané části z *Karolinské epopeje* (*Karl der Grosse in Dichtung und Sage*, 1900). Samostatně vydala překlady knižních titulů epického cyklu *Vyšehrad* (Politik 1900 [270], Praha, 1989) a *Letopisů lásky*, konkrétně *Aziz a Aziza* a *Zvěst lásky z Provence* (*Aus den Annalen der Liebe*. Berlín, 1899). Opakovaně publikovala překlady *Griseldy* (Griseldis. Berlín, 1900) a *Čechův příchod* (Heimat. Halle, 1907).

Další významnou překladatelkou Zeyerova díla do němčiny byla Alžběta Marie Josefína Antonie Gollerová (1868–1955), známá jako Elsa Gollerová. Tato německo-česká překladatelka, učitelka cizích jazyků, básnířka a fejetonistka ovládala vedle němčiny také ruštinu, francouzštinu a angličtinu, z nichž rovněž překládala. Soukromě vyučovala cizí jazyky a 16 let pracovala jako externí překladatelka pro německojazyčný deník *Politik* (od roku 1907 *Union*). Gollerová byla velkou obdivovatelkou Zeyerova díla i jeho osobnosti. Ve svých vzpomínkách na básníka napsala: „*Já je žila, prožívala, překládajíc vytrvale ty krásné jeho věci, se Zeyerem v Olympu.*“¹⁰ Podobně jako Otilie Malybrok-Stielerová vedla s básníkem rozsáhlou osobní korespondenci, napsala mu celkem 67 dopisů. O Zeyerovi také publikovala několik článků v *Budweiser Zeitung*,

9 „[...] Překlad Váš je krásný a plynulý jako vždy, hudební a věrný, děkuji Vám z plného srdce. Kdykoliv v ‚Gejstoru‘ najdete ‚těžké místo‘, račte mi to jen psát. Nač byste se měla trápit, když pomoc je tak snadná? [...]“ Dopis Julia Zeyera Ottilii Malybrok-Stier z 12. 1. 1898. LA PNP v Praze, fond Malybroková-Stielerová.

10 GOLLEROVÁ, Elsa: *In memoriam Julia Zeyera*. Lidové noviny 46, 1938, č. 26, s. 3–4.

Lidových novinách a Národních listech. V překladatelských otázkách se radila právě s Otilií Malybrok-Stielerovou, se kterou ji seznámil sám Zeyer. Když Zeyer pobýval v jihočeských Vodňanech a Gollerová v Českých Budějovicích, které jsou od sebe vzdálené přibližně 30 kilometrů, navštěvovali se osobně. Překlady konzultovala buď při těchto setkáních s básníkem osobně, nebo prostřednictvím korespondence. Gollerová přeložila Zeyerovu báji *Smrt Evy z Bájí Šošany* (1895), povídku *Asenat* (1899), *Sníh ve Florencii* (1900) a *Miss Olympii* (1900). V její pozůstalosti zůstaly nedokončené překlady Zeyerových děl *Daria*, *Gdoule*, *Kunálovy oči*, *Král Kofetua*, *Opálová miska*, *Vůně* a *Stratonika*.

Mezi další překladatele díla Julia Zeyera do němčiny patřil Eduard Albert (1841–1900), lékař, pedagog, politik, básník, překladatel a literární kritik, který přeložil Zeyerovy básně *Klid* a *Korotev* (*Neueste Poesie aus Böhmen 1, Die der Weltliteratur conformen Richtungen*, 1895). Karel Müller (1823–1900), kněz a autor náboženských a historických prací, přeložil vybrané básně z cyklu „Z moderní české poezie“ (J. Vrchlický, K. Kučera, J. Zeyer, A. Heyduk) v časopise *Politik* (1885). Václav Melichar (1865–1925), advokát a překladatel, se specializoval na překlady právních textů do němčiny (1899) a italštiny (1893) a přeložil Zeyerovu divadelní hru *Sulamit* (Drážďany, Lipsko, 1902). Albert Blumenstein přeložil novelu *Jeho svět a její* (1881), kterou vydal knihkupec a nakladatel Karel Vačlena (1863–1926) z Jablonce nad Nisou a Železného Brodu. Bronislav Wellek (1872–1959), právník, přeložil báseň *Bílému domu ve staré zahradě* (*Neueste Poesie aus Böhmen 1, Die der Weltliteratur conformen Richtungen*, 1895). Jeho syn René Wellek (1903–1995), známý literární teoretik, přeložil čtyři Zeyerovy novely a legendy: *Sníh ve Florencii*, pražskou legendu *Inultus*, toledskou legendu *El Christo de la Luz* a novelu *Amparo* (Florenz im Schnee, Vídeň, 1922). Editorem a autorem úvodu k těmto novelám byl Hugo Salus (1866–1929), pražský německy píšící spisovatel a básník, který se narodil v České Lípě a působil jako lékař-gynekolog. Zeyerův román *Jan Maria Plojhar* (J. Otto, 1908) přeložil Bedřich Hlaváč (1868–1936), novinář, beletrista, fejetonista a překladatel, který působil jako vídeňský dopisovatel a parlamentní zpravodaj Času a spolupracoval s německým deníkem *Union*. Původním povoláním byl bankovní úředník, od roku 1918 působil v Praze jako šéfredaktor *Tribuny*. Ludmila Danzerová (1859–1917), česká divadelní herečka, pedagožka a režisérka, přeložila v *Prager Zeitung* báseň *Darija* (1896). Josa Höcker (Höckerová) přeložila *Román o věrném přátelství Amise a Amila* (J. Otto, 1904). Anna Auředníčková (1873–1957) publikovala v deníku *Die Reichswehr* ukázkou z legendy slovenské *Samko Pták* (1901–1904). A. M. Štěpán přeložil *Zahradu Mariánskou* (Brno: Verlag der Redemptoristen, 1908). Viktor Amand Kyas (1873–1944), kněz a středoškolský učitel, přeložil *Kroniku o sv. Brandanu*. Když nenašel pro svůj překlad nakladatele, publikoval její část v ročence broumovského gymnázia. Camill Hoffmann (1878–1944), novinář a spisovatel, přeložil Zeyerovu pražskou legendu

Inultus (Aus fremden Zungen, 1902). Angelika Fragnerová, rozená Jahnová (1869–1929), s literárním pseudonymem Cornelia Spera, přeložila *Tři legendy o krucifixu* (J. Otto, 1906), přičemž její překlad byl několikrát přetištěn (Wentworth Press, 2018; Delhi, Indie, 2023). Paula Lokota (1878–1959) a Paul Josef Harmuth (1879–1959) přeložili pod názvem *Geschichten und Legenden* legendy a povídky *Smrt Evy, Asenat, Král Kofetua, Sníh ve Florencii, El Christo de la Luz* a *Blaho v zahradě kvetoucích broskví* (Mnichov: J. Marchlewski & Comp., 1903). Edvard Beaufort (1856–1928), překladatel, publicista a redaktor, přeložil legendu *Sestra Paskalina* (1911). Robert König (1862–1941), překladatel a redaktor, přeložil báseň *Kam, Pane, kam kráčíš* (Tschechoslovakische Anthologie, 1936). Současným překladatelem Zeyerova díla je Ondřej Cikán (1985), německy a česky píšící autor, nakladatel a překladatel ze starořečtiny, latiny, němčiny a češtiny. Od roku 1991 žije ve Vídni, kde v roce 2018 založil nakladatelství Kětos, zaměřené na překlady české „divoké poezie a dobrodružné, poetické prózy“. Cikán se věnuje překladům neobvyklých textů, například J. H. Krchovského a J. Váchala. Volba Julia Zeyera a jeho individuálního jazykového stylu příznačně zapadá do exkluzivity volených textů k překladu, jeho překlad divadelní hry *Radúz a Mahulena* vyšel v roce 2022. K nejpobulárnějšim Zeyerovým dílům přeloženým do němčiny patří *Tři legendy o krucifixu* a povídka *Sníh ve Florencii*.

Oboustranný zájem o českou a polskou literaturu na přelomu 19. a 20. století byl podporován přátelskými vztahy mezi kosmopolitní literární školou známou jako Lumírovci a uměleckým hnutím Mladé Polsko v Polsku. Dílo Julia Zeyera bylo touto generací polských básníků a literárních historiků vysoce ceněno, někdy až přeceňováno. Básník byl opakovaně označován za jednoho z nejvýznamnějších žijících českých spisovatelů. Nicméně kult Zeyera v Polsku¹¹ neměl dlouhého trvání; vlna zájmu o jeho tvorbu ustoupila po smrti jeho nejvýznamnějších propagátorů. K nejčastěji překládaným a znovu vydávaným dílům v Polsku patří *Tři legendy o krucifixu*, báseň *Prorocství* a *Múzám*.

Nejaktivnějším překladatelem, popularizátorem a propagátorem díla Julia Zeyera do polštiny byl jeho přítel Zenon Franciszek Przesmycki (1861–1944), známý pod literárním pseudonymem Miriam. Tento redaktor, politik, literární kritik, básník a překladatel od roku 1884 systematicky vydával překlady Zeyerovy poezie (např. *Potlesk*), prózy (např. *Tereza Manfredi*) a dramat (např. *Legenda z Erinu*) v řadě polských časopisů, jako byly *Ateneum*, *Glos*, *Kraj*, *Chimera*, *Tygodnik Mód*, *Świat* a další. Przesmycki také vydal dvousvazkový *Wybór pism Zeyera*, antologii Zeyerových děl pod tituly *Poemata: utwory dramatyczne* (1901) a *Proza epicka* (1901). První svazek zahrnuje vybraná básnická a dramatická díla, včetně básní *Prorocství*, *Země*, *Klid*, *Múzám*, *Bílému domu v staré zahradě*, *Z písni*, *Koroptev*, *Borovice*, *Spravedlnost*, *Potlesk*,

11 ŚLIZIŃSKI, Jerzy: *Korespondence Julia Zeyera s polskými spisovateli*. Praha: Academia, 1980, s. 28.

Legenda o Donatellovi, Helena, V staré Litvě, Na Sinaji, Ramondo Lullo, Kronika o svatém Brandanu, Vyšehrad a dramatická díla jako *Legenda z Erinu a Neklan*. Druhý svazek obsahuje reprezentativní výbor z jeho prózy, konkrétně legendy *Zrada v domě Han, Tereza Manfredi, Fénicin hřích, Sníh ve Florencii, Král Kofétua* (znovu 1902), *Vertumnus a Pomona, Tři legendy o krucifixu* (znovu 1924) a *Jan Maria Plojhar, Na pomezí cizích světů* (1901). Druhým nejaktivnějším propagátorem Zeyerova díla byl literární historik, básník a překladatel Bronisław Grabowski (1841–1900), který se s básníkem osobně několikrát setkal a o jeho díle často psal, například recenze na *Ondřeje Černyševa* a *Román o věrném přátelství Amise a Amila*. Grabowski také přeložil Zeyerovy básně *Prorocství* (1884, 1933) a *Kořící se Slavii* (1885).

K dalším významným překladatelům díla Julia Zeyera do polštiny patřila spisovatelka Maria Czesława Przewósková (1868–1938), která přeložila *V soumraku bohů* (1892). Władysław Nawrocki (1870–1931), básník, editor a překladatel z mnoha jazyků, přeložil divadelní hru *Radúz a Mahulena* (1904) a *Zpěv v domě* (1918). V roce 1901 vyšel v časopise *Chimera* kritizovaný překlad novely *Jeho svět a její* od Kietlińské-Rudzké, který byl ostře napaden Marií Komornickou v časopise *Włost*. Mezi další překladatele patřil literární historik Konrad Zaleski, který přeložil básně *Prorocství* (1904) a *Borovice* (1904). Julia Kreczyńska (1877–1927) přeložila *Večer u Idalie* (1907) a *Z pověstí japonských* (1931). Spisovatelka Maryla Wolska (1873–1930), píšící pod různými pseudonymy (Zawrat, D-mol aj.), přeložila krátkou prózu *Rokoko* (1910) a divadelní hru *Radúz a Mahulena* (1961). Wanda Kopecká přeložila *O velkém bolu boha Izanagi* (1918), Maria Bunikiewiczowa *Rokoko* (1920) a *Ondřej Černyšev* (1927). Novinářka, spisovatelka a překladatelka Stella Olgierd (1888–1958) přeložila novelu *Dům U tonoucí hvězdy* (1927). Novinář, spisovatel, pedagog a editor Dionizy Królikowski (1862–1936) přeložil povídky *Amparo* (1925) a *Kunálový oči* (1931). O. Poraj přeložil *Píseň za vlhde noci* (1925) a Andrzej Piotrowski (1931–2014) přeložil *Tři legendy o krucifixu* (1959).

Nejproduktivnějším překladatelem Julia Zeyera do chorvatštiny byl Pavao M. Rakoš (1877–1966), který psal pod pseudonymem Selim Rakošev. Tento chorvatský spisovatel a překladatel pocházející ze Srijemu se věnoval překládání z češtiny, slovenštiny a ruštiny a také psal povídky. Přeložil Zeyerovu novelu *Duhový pták* (1910), *Darju* (1917), romány *Jan Maria Plojhar* (1910), *Ondřej Černyšev* (1917) a *Gompači a Komurasaki* (1929). Mezi další překladatele Zeyera do chorvatštiny patří Josip Andrić (1894–1967), spisovatel a překladatel, který studoval filozofii v Innsbrucku a slavistiku v Záhřebu. Přeložil *Tajna Liepe Cvijete* (1927), legendu *Samko Pták ze Tří legend o krucifixu* (1933) a *Zahradu Mariánskou* (1935). Makso Kuntarić (1867–1932), pedagog a překladatel, rovněž studoval slavistiku v Záhřebu a přeložil Zeyerovy kratší práce *Carevič Estav* (1932) a *Kristík* (1932). K básnickovým překladatelům do chorvatštiny patřil také Isidor Velikanović (1869–1940), lékař a překladatel, který přeložil *Sestru Paskalinu* (1915).

Mezi překladatele Julia Zeyera do slovenštiny patřil Andrej Halaša (1852–1913), který přeložil pohádkovou hru *Radúz a Mahulena*. Tato hra byla opakovaně přetištěna (1902, 1922, 1949). Později, v roce 1957, ji přeložil také Ignác Šafár (1912–1981), pedagog a překladatel z klasických jazyků (latina, řečtina), němčiny a češtiny. Ľudovít Križan (1900–1979), slovenský malíř a grafik, přeložil *Tři legendy o krucifixu* (1942 a 1947). Mária Rázusová-Martáková (1905–1964), slovenská spisovatelka zaměřená převážně na literaturu pro děti a mládež, redaktorka a překladatelka z ruštiny a francouzštiny, přeložila Zeyerovu pohádkovou legendu *Pod jabloní* (1942).

K překladatelům díla Julia Zeyera do slovinštiny patřil Maselj Fran-Podlimbarski (1852–1917), voják, spisovatel a překladatel, který přeložil Zeyerův román *Jan Maria Plojhar* (1910). Dalším překladatelem byl Fran Bradač (1885–1970), filolog a autor slovníků pro češtinu, latinu a němčinu, který přednášel filologii na Univerzitě v Lublani a studoval i v Praze. Bradač přeložil román *Gompači a Komurasaki* (1923), zasazený do japonského prostředí. Umberto Urbani (1888–1967), slavista, básník, překladatel a profesor srbochorvatského jazyka a literatury na Univerzitě v Terstu, přeložil do italštiny román *Jan Maria Plojhar* (1932).

Překlady Zeyerových děl do dalších jazyků zajišťovali významní slavisté a překladatelé. Do italštiny překládali: Ettore Lo Gatto (1890–1983), italský slavista a profesor na univerzitě v Padově, který přeložil *Tři legendy o krucifixu* v roce 1930. Umberto Urbani (1888–1967), slavista a básník, přeložil v roce 1932 román *Jan Maria Plojhar*. Do španělštiny se překlada Zeyerova díla věnoval Rudolf Jan Slabý (1885–1957), filolog, lexikograf, překladatel a tlumočník, který přeložil *Tři legendy o krucifixu* (1923) a *Sestru Paskalinu* (1927). Slabý se významně zasloužil také o lexikografickou práci a tvorbu španělských a katalánských slovníků.

Do litevštiny překládal Arnoldas Piročkinas (1931–2020), litevský lexikograf a autor litevsko-českých a česko-litevských slovníků. V roce 1981 přeložil Zeyerovy *Nové básně* a *Na litevské motivy*, a publikoval studii *Litevské motivy v Zeyerově tvorbě*.¹² Současná překladatelka do bulharštiny je Ginka Alexandrova Bakardzhieva, jazykovědkyně a bohemistka působící na Univerzitě Karlově, v Ústavu etnologie a středoevropských a balkánských studií. V roce 2023 přeložila do bulharštiny Zeyerovy *Tři legendy o krucifixu* a další legendy pod názvem *Legendy pro milence*, zahrnující *Báje Šošany*, *Král Kofétua* a *Blaho v zahradě kvetoucích broskví*.

12 PIROČKINAS, Arnoldas. *Litevské motivy v Zeyerově tvorbě*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná, roč. 22, 1973, č. D20, s. 83–90.

Stylometrické analýzy: Originální text a jeho překlad (*Inultus* z knihy *Tři legendy o krucifixu*)

Druhá část příspěvku se zaměřuje na komparaci vybraných jazykových vlastností originálního textu Julia Zeyera s jeho překlady do různých národních literatur. Pro výpočet vybraných jazykových vlastností textu byl zvolen Zeyerův text *Inultus* z knihy *Tři legendy o krucifixu* (Lumír, 1892). Tato pražská legenda, jedno z nejčastěji překládaných Zeyerových děl, představuje pro potřeby studie optimální rozsah a datací svého vzniku reprezentuje básnickovo vrcholné tvůrčí období. Originální text pražské legendy (analyzovaný prostřednictvím vybraných stylometrických indikátorů) je srovnáván s německým překladem od Corneliie Sperry z roku 1906, který byl několikrát přetištěn (Wentworth Press, 2018; Delhi, India, 2023). Dále je text porovnán s překladem do španělštiny od Rudolfa Jana Slabého z roku 1923. Získané výstupy jsou následně konfrontovány s aktuálními strojovými překlady do němčiny a španělštiny. Pragmatické cíle strojového překladu jsou v rozporu s cíli uměleckého překladu, cílem komparace je poukázat pouze na výchozí limity daného národního jazyka ve vztahu k potenciálnímu převedení Zeyerova textu do jiného národního jazyka. Příspěvek využívá stylometrické výstupy ze strojových překladů do několika dalších evropských i mimoevropských jazyků.

Studie vychází z předpokladu (a klasické iluze teorie překladu), že čtenář si je při čtení překladu vědom toho, že nečte přímo originál, ale jeho převedení do daného jazyka. Přitom očekává, že překlad bude obsahovat kvality a hodnoty originálu; za těchto podmínek „*je ochoten uvěřit, že čte originál*“.¹³ Ve vybraných překladech jsou sledovány a vzájemně komparovány stylové dominanty autorského stylu Julia Zeyera, konkrétně: 1. Nižší míra aktivity oproti vyšší míře deskriptivity textu, která je v příznakovém vztahu k délce věty (Zeyerova dlouhá epická věta). Průměrná délka věty se zde prodlužuje se vzrůstající aktivitou a zkracuje se při zvyšující se deskriptivitě textu. 2. Silná dramatizace textu, projevující se převahou nenarativních částí nad narativními, podpořená tematickým i textovým členěním. 3. Nízká míra zaměřenosti textu na hlavní téma či témata díla. 4. Bohatost Zeyerova slovníku, tvořená širokou synonymitou a podporovaná jmenným charakterem jeho vyjadřování (index slovního bohatství).

Cílem příspěvku je posoudit „věrnost“ překladů básnickova díla, přičemž věrnost je chápána podle obecných zásad teorie překladu jako vlastnost uchovávací kvality originálu.¹⁴ Pro účely této studie znamená věrnost zachování stylových dominant Zeyerova stylu v překladu, tedy reprodukci základních vlastností stylu z originálu na překlad. Pro výpočet a srovnání stylometrických indikátorů, kvantitativně

13 LEVÝ, Jiří: *Umění překladu*. Praha: Panorama, 1983, s. 50.

14 K výkladu „věrnosti“ překladu ŠTÍCHA, František: *O věrnosti překladu*. Praha: Academia, 2019.

vyjadřujících vybrané vlastnosti textu, byla využita aplikace QuitaUp. Konkrétními výstupy jsou: frekvence slovních tokenů (N) vyjadřuje celkový počet všech tokenů v daném textu (token je grafické slovo, tedy sekvence znaků oddělených mezerami), frekvence slovních typů (V) vyjadřuje absolutní četnost všech typů v daném textu (typ je abstraktní jednotka a token je jeho konkrétní realizací. Počet typů tedy odpovídá počtu různých slov v textu) a poměr typů a tokenů (TTR) vyjadřuje koncentrovanost slovníku daného textu (jde o základní index tzv. slovního bohatství). Sledované jazykové vlastnosti: 1. Frekvence hapaxů (legomenon), tj. slov, která se v textu objevují pouze jedenkrát (podíl hapaxů k tokenům vyjadřuje, jak velké zastoupení mají hapaxy v daném textu. Tato hodnota je závislá na délce textu – čím delší text, tím menší podíl hapaxů); 2. Entropie (H) se obecně pojímá jako míra neurčitosti systému. Entropii chápeme jako hodnotu vyjadřující míru diverzity slovníku – čím je hodnota entropie větší, tím diverzifikovanější (tj. méně koncentrovaný) je slovník, tudíž vysoká hodnota entropie je znakem velkého slovního bohatství. Hodnota entropie je závislá na délce textu; 3. Verb distance (VD) je aritmetický průměr počtu tokenů mezi dvěma po sobě následujícími slovesy v textu, přičemž se nezapočítávají pomocná slova; 4. Aktivita (Q) vyjadřuje míru dějovosti textu, a to v kontrastu s deskriptivitou. Jde o poměr sloves k součtu sloves a adjektiv, které se v textu vyskytují; 5. Deskriptivita (D) vyjadřuje míru popisnosti textu. Je tak obrácenou hodnotou aktivity (viz výše); 6. Tematická koncentrace (TC) vyjadřuje míru zaměřenosti textu na hlavní téma či témata, přičemž ústřední téma je detekováno pomocí tzv. tematických slov. Kromě hodnoty TC jsou zobrazena dle QuitaUp také jednotlivá tematická slova a jejich váhy (TW); 7. Klouzavý průměr TTR (MATTR) je jedním z indexů slovního bohatství. Je založen na segmentaci textu do překrývajících se tzv. oken (windows), kde pro každé okno je vypočítán TTR. Výsledná hodnota MATTR je aritmetickým průměrem všech hodnot TTR. Velikost okna (L) je stanovena dle QuitaUp na dvě hodnoty (100 a 500), které jsou tak jako index slovního bohatství nezávislé na délce textu.

Výsledky (němčina) (A) originální text, (B) překlad CS z roku 1906, (C) strojový překlad DeepL:

slovní tvary (case sensitive) $N = (A)5960 - (B)7205 - (C)7276$; $V = (A)2640 - (B)2260 - (C)2049$;
 $TTR = (A)0,443 - (B)0,314 - (C)0,282$; 1) $Hapaxy = (A)1916 - (B)1499 - (C)1286$; 2)
 $H = (A)10,095 - (B)9,487 - (C)9,292$; 3) $VD = (A)5,378 - (B)6,338 - (C)6,382$; 4)
 $Q = (A)0,585 - (B)0,596 - (C)0,602$; 5) $D = (A)0,415 - (B)0,404 - (C)0,398$; 6)
 $TC = (A)0,0155 - (B)0,0114 - (C)0,0144$; 7) $TTR(MATR L=100) = (A)0,854 - (B)0,811 - (C)0,788$,
 $TTR(MATR L=500) = (A)0,696 - (B)0,606 - (C)0,58$; Klouzavý průměr morfologické bohatosti
 $(MAMR L=100) = (A)0,0808 - (B)0,0905 - (C)0,0935$, $(MAMR$
 $L=500) = (A)0,1202 - (B)0,0823 - (C)0,0851$.

slovní tvary (case insensitive) $N = (A)5960 - (B)7205 - (C)7276$; $V = (A)2640 - (B)2145 - (C)1944$;
 $TTR = (A)0,443 - (B)0,298 - (C)0,267$; 1) $Hapaxy = (A)1916 - (B)1407 - (C)1197$; 2)

$H=(A)10,095-(B)9,278-(C)9,102$; 3) $VD=(A)5,378-(B)6,338-(C)6,382$; 4)
 $Q=(A)0,585-(B)0,596-(C)0,602$; 5) $D=(A)0,415-(B)0,404-(C)0,398$; 6)
 $TC=(A)0,0155-(B)0,0102-(C)0,0123$; 7) $TTR(MATR L=100)=(A)0,854-(B)0,788-(C)0,766$,
 $TTR(MATR L=500)=(A)0,696-(B)0,58-(C)0,555$; Klouzavý průměr morfologické bohatosti
 $(MAMR L=100)=(A)0,0808-(B)0,0905-(C)0,0935$, (MAMR
 $L=500)=(A)0,1202-(B)0,0823-(C)0,0851$.
 $Lemmata N=(A)5960-(B)7205-(C)7276$; $V=(A)2640-(B)1727-(C)1555$; $TTR=$
 $(A)0,443-(B)0,24-(C)0,214$; 1) $Hapaxy=(A)1916-(B)1069-(C)917$; 2)
 $H=(A)10,095-(B)8,509-(C)8,296$; 3) $VD=(A)5,378-(B)6,338-(C)6,382$; 4)
 $Q=(A)0,585-(B)0,596-(C)0,602$; 5) $D=(A)0,415-(B)0,404-(C)0,398$; 6)
 $TC=(A)0,0155-(B)0,0054-(C)0,0063$; 7) $TTR(MATR L=100)=(A)0,854-(B)0,498-(C)0,672$,
 $TTR(MATR L=500)=(A)0,696-(B)0,829-(C)0,47$; Klouzavý průměr morfologické bohatosti
 $(MAMR L=100)=(A)0,0808-(B)0,0905-(C)0,0935$, (MAMR
 $L=500)=(A)0,1202-(B)0,0823-(C)0,0851$.

Výsledky (španělština) (A) originální text, (B) překlad RJS z roku 1923, (C) strojový překlad DeepL:

slovní tvary (case sensitive) $N=(A)5960-(B)7671-(C)7179$; $V=(A)2640-(B)2482-(C)2044$;
 $TTR=(A)0,443-(B)0,324-(C)0,285$; 1) $Hapaxy=(A)1916-(B)1695-(C)1312$; 2)
 $H=(A)10,095-(B)9,301-(C)9,037$; 3) $VD=(A)5,378-(B)6,352-(C)6,504$; 4)
 $Q=(A)0,585-(B)0,622-(C)0,623$; 5) $D=(A)0,415-(B)0,378-(C)0,377$; 6)
 $TC=(A)0,0155-(B)0,0172-(C)0,0192$; 7) $TTR(MATR L=100)=(A)0,854-(B)0,768-(C)0,745$,
 $TTR(MATR L=500)=(A)0,696-(B)0,587-(C)0,549$; Klouzavý průměr morfologické bohatosti
 $(MAMR L=100)=(A)0,0808-(B)0,0532-(C)0,0618$, (MAMR
 $L=500)=(A)0,1202-(B)0,0556-(C)0,0614$.
 slovní tvary (case insensitive) $N=(A)5960-(B)7671-(C)7179$; $V=(A)2640-(B)2367-(C)1921$;
 $TTR=(A)0,443-(B)0,268-(C)0,282$; 1) $Hapaxy=(A)1916-(B)1604-(C)1229$; 2)
 $H=(A)10,095-(B)9,142-(C)8,844$; 3) $VD=(A)5,378-(B)6,352-(C)6,504$; 4)
 $Q=(A)0,585-(B)0,622-(C)0,623$; 5) $D=(A)0,415-(B)0,378-(C)0,377$; 6)
 $TC=(A)0,0155-(B)0,0176-(C)0,0228$; 7) $TTR(MATR L=100)=(A)0,854-(B)0,751-(C)0,523$,
 $TTR(MATR L=500)=(A)0,696-(B)0,565-(C)0,34$; Klouzavý průměr morfologické bohatosti
 $(MAMR L=100)=(A)0,0808-(B)0,0532-(C)0,0618$, (MAMR
 $L=500)=(A)0,1202-(B)0,0556-(C)0,0614$.
 $Lemmata N=(A)5960-(B)7671-(C)7179$; $V=(A)2640-(B)1894-(C)1472$;
 $TTR=(A)0,443-(B)0,247-(C)0,205$; 1) $Hapaxy=(A)1916-(B)1168-(C)842$; 2)
 $H=(A)10,095-(B)8,563-(C)8,2$; 3) $VD=(A)5,378-(B)6,352-(C)6,504$; 4)
 $Q=(A)0,585-(B)0,622-(C)0,623$; 5) $D=(A)0,415-(B)0,378-(C)0,377$; 6)
 $TC=(A)0,0155-(B)0,0136-(C)0,0162$; 7) $TTR(MATR L=100)=(A)0,854-(B)0,698-(C)0,664$,
 $TTR(MATR L=500)=(A)0,696-(B)0,509-(C)0,462$; Klouzavý průměr morfologické bohatosti
 $(MAMR L=100)=(A)0,0808-(B)0,0532-(C)0,0618$, (MAMR
 $L=500)=(A)0,1202-(B)0,0556-(C)0,0614$.

Z provedených srovnání vyplývá, že překlady ve sledovaných stylometrických indikátorech nedosahují hodnot originálu, a tím nezachovávají stylové dominanty textu, tedy neuchovávají vybrané jazykové vlastnosti charakteristické pro styl Julia Zeyera. V obou indexech slovního bohatství – poměru typů a tokenů (TTR), vyjadřujícím koncentrovanost slovníku, i hodnotě entropie (H), která měří míru diverzity slovní zásoby – vykazuje originální text nejvyšší hodnoty, zatímco překlady za těmito hodnotami významně zaostávají. Jak se očekávalo, nejnižších výsledků dosahuje strojový překlad, který postrádá umělecké ambice a nezohledňuje estetické kvality originálu. Překlad Corneliie Spéry si ve sledovaných stylometrických indikátorech vede lépe než překlad Rudolfa Jana Slabého, avšak ani německá verze se hodnotám indexu slovního bohatství originálu nepřiblížila. U ukazatelů aktivity, vyjadřující míru dějovosti (Q), a deskriptivity (D), která odráží míru popisnosti a patří mezi příznakové indikátory Zeyerova básnického stylu, vykazují oba překlady opět podstatné rozdíly, přičemž rozdíly jsou očekávaně méně výrazné v uměleckém překladu a vyšší u překladu strojového. Pro Zeyerův autorský styl je příznakové postavení deskripce (D/Q) měřitelné zastoupením konkrétních druhů slov, tj. poměru součtu sloves a k součtu sloves a adjektiv a specifický poměr aktivity a deskriptivity textu s akcentací deskriptivity. Srovnání těchto stylometrických indikátorů ukazuje, že překlady nereflktují tento specifický rys Zeyerova autorského stylu; vykazují naopak shodně vyšší hodnoty aktivity (Q) a nižší hodnoty deskriptivity (D) než originál (německý OT = 0,17, 0,585/0,415; CS = 0,192, 0,596/0,404; španělský RJS = 0,244, 0,622/0,378). Oba překlady tak postrádají charakteristické oslabení aktivity a posílení deskriptivity, přičemž tento specifický rys Zeyerova stylu se v převodu do jiného jazyka – konkrétně v překladech do němčiny a španělštiny – ztrácí. Nejsilněji je tento atribut Zeyerova stylu potlačen v překladu do španělštiny od Rudolfa Jana Slabého.

Zajímavé výsledky byly získány u hodnoty VD, která měří lineární délku věty v Zeyerově textu. Oba překlady vykazují delší věty než originál. Přestože je základem vyprávěcího stylu Julia Zeyera dlouhá epická věta, syntakticky bohatá a rytmicky členěná, jejíž délka je podporována nejen dlouhými souřadnými souvětími, ale také vytčenými a dodatečně připojenými větnými členy (zejména postupně rozvíjejícími a několikanásobnými přívlastky), je pro básníkův styl příznačné i funkční prodloužení kratší věty jednoduché v pásmu postav. Charakteristický je také vyšší rozdíl mezi délkou věty jednoduché a souvětím a převaha parataxe nad hypotaxí. Legenda *Inultus* představuje přitom mezi legendami o krucifixu, a také v rámci celého básníkovy prozaického díla, výlučný text. V kontextu Zeyerovy tvorby se vyznačuje průměrně kratší větou a vyšší mírou aktivity se zeslabenou popisností a specifickým zastoupením tematických slov. Překlady tento rys singulárního stylu nerespektují a vykazují podstatně vyšší hodnoty VD při zachování poměru vyšší hodnoty Q a nižší hodnoty D. V obou překladech je rovněž výrazně oslabena Zeyerova specifická převaha

souřadnosti – souřadná souvětí, která převažují v originále, jsou v překladech nahrazena častějšími podřadnými souvětími.

Nejvíce se překlady přiblížily originálu v tematické koncentraci (TC) textu. Míra zaměřenosti obou překladů na hlavní téma či témata je jen mírně nižší než u originálu, přičemž ústřední téma je detekováno prostřednictvím shodných tematických slov. Tematická slova a jejich váhy se v originále (Flavia, řekla, tak, jak, pak, Placida, tvář, nyní, Inultus, oči) shodují s překlady, konkrétně s překladem CS z roku 1906 (Flavia, Inultus, sagte, so, Donna, Placida, dann, doch) a strojovým překladem DeepL (Flavia, sagte, so, Augen, Gesicht, Placida, Inultus, Mann, noch, dann, Hand). Klíčové literární postavy jsou stěžejní tematickou kategorií vrcholných Zeyerových prozaických děl. Zeyer často formálně akcentuje hlavní postavu přenesením jejího jména do názvu díla (např. *Ondřej Černyšev, Xaver, Jan Maria Plojhar, Inultus, Gompači a Komurasaki* aj.). Čtenář může očekávat, že takto akcentovaná postava bude podpořena i narativními prostředky, například, že bude zároveň ohniskem vyprávění či perspektivou zprostředkování. Nicméně, Zeyerovy narativy tato očekávání nenaplnují – postavy nejsou zahrnuty do perspektivy zprostředkovávaného světa, nemají strategický vliv na kvalitu zprostředkovávaného, a v básnickové próze je jim kvantitativně věnována spíše menší pozornost. Detailní pohled na básnickou (hlavní) literární postavu rovněž naznačuje, že maskulinní a femininní pojetí ve své tradiční představě slučování konkrétních vlastností a vzorců chování s určitým pohlavím je u Zeyera jakoby protikladné. Mužské postavy bývají spojovány s atributy jako emocionalita, náladovost, nelogičnost či empatie – vlastnostmi tradičně přisuzovanými ženským postavám. Ve svých příběhových akcích jsou mužští protagonisté často nerozhodní, pasivní a zdánlivě bez energie při prosazování své individuální vůle. Naopak ženské postavy bývají nositelkami příběhové akce a vyznačují se vlastnostmi jako aktivita, agresivita, autoritativnost, dominantnost a často i racionalita. Ve vztahu ke struktuře zápletky plní kompoziční funkci v básnickové próze tak častěji ženské postavy. Tento protikladný přístup ke genderovým stereotypům při výstavbě hlavních postav je charakteristickým rysem mnoha Zeyerových narativů napříč celou jeho tvorbou, a je specifický i pro legendu *Inultus*. Oba překlady tento aspekt Zeyerova stylu respektují, když zachovávají příznakové upozadění postavy Inulta.

Silná jazyková podmíněnost textu klade na překladatele Zeyerových děl značné nároky, přičemž míra obtížnosti se v jednotlivých jazycích liší podle odlišnosti jazykového systému originálu a cílového jazyka. Vzhledem k jedinečnosti každého překladu není možné vyvozovat obecné závěry; získaná zjištění lze proto považovat pouze za indicie vztahující se k daným komparacím a specifickým překladům. Cílem studie bylo poukázat na obtíže, se kterými se každý překladatel Zeyerova díla musí (a měl by) potýkat. Stupeň jazykové podmíněnosti textu je v případě Zeyerovy tvorby výrazně vysoký. Básníkův jazyk, tradičně označovaný jako „krajně ozvláštněný“,

vystupuje v jeho textech do popředí, přičemž svůj nejvýraznější projev nachází v próze. Pokud stylistické přehodnocení v překladu nezachová stylové dominanty originálu či singulární rysy autorova stylu, ztrácí překlad mnohé z estetických kvalit původního textu.

Otilie Malybrok-Stielerová, Zeyerova překladatelka do němčiny, si byla dobře vědoma náročnosti překladu básnickova stylu, zejména jeho artistního jazykového projevu. Její verze Zeyerova textu je srozumitelnější a přehlednější než originál, protože překladatelka dlouhé epické věty Zeyerova stylu rozděluje do menších celků. Tím však odstraňuje jejich příznakovou plynulost a rozvlácnost. Malybrok-Stielerová si byla těchto specifik vědoma a v předmluvách ke svým překladům přímo upozorňovala na úspornost v dikci a obraznosti svých verzí Zeyerových textů. Básník sám hodnotil její překlady jako věrné a přesné, záměrem překladatelky byla pravděpodobně nejvíce snaha o „doslovný překlad“ rezignující na estetické hodnoty originálu.¹⁵

Stylometrické analýzy: Originální text a strojový překlad (*Inluts* z knihy *Tři legendy o krucifixu*)

Výchozí limity dané odlišnostmi mezi původním a cílovým jazykem mohou překladatelům pomoci odhalit specifika strojových překladů singulárního stylu Julia Zeyera. Originální text pražské legendy *Inluts* z knihy *Tři legendy o krucifixu* je komparován se strojovými překlady nejprve do slovanských, tedy příbuzných jazyků – slovenštiny (SK), polštiny (PL) a ruštiny (RJ). Následují překlady do germánských jazyků, konkrétně do němčiny (DE) a angličtiny (EN), a románských jazyků, které zastupují francouzština (FJ), italština (IT) a španělština (ŠJ). Poslední srovnání zahrnuje jazyk mimo indoevropskou jazykovou rodinu, a to japonštinu, která patří do rodiny japonsko-rjúkjúských jazyků a je aglutinační. Japonština tedy pro účely srovnání strojových překladů představuje nejodlišnější jazykový systém od češtiny.

Ačkoli výstupy strojových překladů přinášejí převážně očekávané výsledky, detailní analýza může naznačit specifické jazykové možnosti převoditelnosti českého textu do jednotlivých jazyků. Vybrané jazykové vlastnosti jsou si blízké ve sledovaných identifikátorech u příbuzných jazyků, nejvíce u slovanských jazyků, následují germánské a románské jazyky. Naopak výrazné odlišnosti ukazují jazyky výrazně odlišné, jako je japonština. Překvapivé výsledky přináší srovnání strojových překladů s existujícími uměleckými překlady, konkrétně překladem Corneliie Sperry do němčiny a překladem Rudolfa Jana Slabého do španělštiny. Oba umělecké překlady se

15 „[...] posílám Vám překlad Váš zpět a s velkou chválou musím uznati, že [...] jste jej pořídila tak exaktně! Sem tam některá maličkost není správná, co do smyslu, a to jsem poznamenal vždy proti překladu na čistém archu [...]“. Dopis Julia Zeyera Otílii Malybrok-Stier z 12. 1. 1898. LA PNP v Praze, fond Malybroková-Stielerová.

v hodnocených stylometrických ukazatelích přibližují více strojovým překladům než originálnímu textu, což může naznačovat určitou mechaničnost uměleckých překladů a zároveň rostoucí kvalitativní úroveň moderních strojových překladů. Rozdílné výchozí cíle uměleckého překladu, který představuje svébytnou interpretaci originálu, a mechanického strojového překladu se díky rozvoji a vyspělosti současných technologií stále více nivelizují.

Závěr

Cílem studie bylo představit ucelený, třebaže bez ambice na úplnost, soupis existujících překladů literárního díla Julia Zeyera. Zeyerovo dílo bylo překládáno především do slovanských jazyků, přičemž nejčastější překlady vznikly do polštiny. Významné zastoupení má však také němčina. Zjištění korespondují s historickými, politickými souvislostmi a dobovým literárním i mimoliterárním kontextem. Nejvýznamnějším faktorem však byly osobní vazby překladatelů na básníka, případně jejich respekt a úcta k jeho osobnosti a tvorbě. Nejvíce překladů vzniklo v první polovině 20. století, tedy během několika desetiletí po Zeyerově smrti. Překladateli byli často jeho osobní přátelé či obdivovatelé jeho díla a jeho osobnosti. Překládána je především Zeyerova próza, nejčastěji tituly jako *Tři legendy o krucifixu*, román *Jan Maria Plojhar* a legenda *Sestra Paskalina*. Dnes je Zeyerovo dílo na okraji zájmu překladatelů. Frekvence překladů jeho děl reflektuje do jisté míry jeho aktuální význam a postavení v české literatuře.

Stylometrická srovnání vybraných vlastností specifického autorského stylu Julia Zeyera s realizovanými překlady do jiných jazyků a strojovými překlady ukázala, že tyto překlady nezachovávají stylové dominanty básníkovy jazykového projevu. Index slovního bohatství, verb distanc jako měřítko délky epické věty, poměr aktivity a deskriptivity a tematická koncentrace – tedy zaměřenost textu na hlavní téma či témata – nezachovávají hodnoty originálu. Překlady uchovávají tak jen velmi přibližně hlavní hodnoty a přínos Zeyerova díla. Těmi jsou, mimo rozvinutí doposud v české literatuře nových motivů v pojetí zejména hlavních postav, originálních transformací různorodého materiálu do naší národní literatury, výjimečné jednoty životní a umělecké stylizace, především jeho exkluzivní, artistní jazykový autorský styl.

Slovanské jazyky

strojový překlad	SP, SK, CS	SP, SK, CI	SP, SK, LE	SP, PL, CS	SP, PL, CI	SP, PL, LE	SP, RJ, CS	SP, RJ, CI	SP, RJ, LE
	5911	5911	5911	5898	5898	5898	6009	6009	6009
Typy	2573	2419	1652	2519	2376	1632	2622	2526	1884
TTR	0,435	0,409	0,279	0,427	0,403	0,277	0,436	0,42	0,314
h-point	23	26	28	22	23	27	23	23	28
Hapaxy	1839	1697	1003	1774	1642	946	1891	1814	1203
Podíl hapaxů k tokenům	0,311	0,287	0,17	0,301	0,278	0,16	0,315	0,302	0,2
Entropie	9,985	9,82	9,016	10,009	9,846	8,965	10,032	9,88	9,24
Verb distance	4,811	4,811	4,811	4,734	4,734	4,734	5,044	5,044	5,044
Activity	0,614	0,614	0,614	0,62	0,62	0,62	0,638	0,638	0,638
Descriptivity	0,386	0,386	0,386	0,38	0,38	0,38	0,362	0,362	0,362
Průměrná délka ATL	4,828	4,828	4,528	5,315	5,315	4,888	5,103	5,103	5,004
Tematická koncentrace	0,0106	0,0105	0,0155	0,0366	0,0359	0,0263	0,0166	0,0137	0,0227
KP TTR L=100	0,834	0,818	0,763	0,842	0,827	0,757	0,842	0,823	0,775
KP TTR L=500	0,681	0,658	0,561	0,68	0,658	0,553	0,689	0,667	0,584
KP MAMR L=100	0,055	0,055	0,055	0,0701	0,0701	0,0701	0,0485	0,0485	0,0485
KP MAMR L=500	0,0977	0,0977	0,0977	0,105	0,105	0,105	0,0834	0,0834	0,0834

Tabulka 1

Germánské jazyky

strojový překlad	SP, DE, CS	SP, DE, CI	SP, DE, LE	SP, EN, CS	SP, EN, CI	SP, EN, LE
	7276	7276	7276	7458	7458	7458
Typy	2049	1944	1555	1676	1588	1392
TTR	0,282	0,267	0,214	0,225	0,213	0,187
h-point	31	32	32	31	32	30
Hapaxy	1286	1197	917	933	876	742
Podíl hapaxů k tokenům	0,177	0,165	0,126	0,125	0,117	0,099
Entropie	9,292	9,102	8,292	8,787	8,602	8,241
Verb distance	6,382	6,382	6,382	6,22	6,22	6,22
Activity	0,602	0,602	0,602	0,653	0,653	0,653
Descriptivity	0,398	0,398	0,398	0,347	0,347	0,347
Průměrná délka ATL	4,91	4,91	4,836	4,226	4,226	3,988
Tematická koncentrace	0,0144	0,0123	0,0063	0,0105	0,0091	0,011
KP TTR L=100	0,788	0,766	0,672	0,73	0,706	0,668
KP TTR L=500	0,58	0,555	0,47	0,523	0,498	0,461
KP MAMR L=100	0,0935	0,0935	0,0935	0,0387	0,0387	0,0387
KP MAMR L=500	0,0851	0,0851	0,0851	0,0374	0,0374	0,0374

Tabulka 2

Románské jazyky

strojový překlad	SP, FR, CS	SP, FR, CI	SP, FR, LE	SP, IT, CS	SP, IT, CI	SP, IT, LE	SP, ŠJ, CS	SP, ŠJ, CI	SP, ŠJ, LE
Typy	7880	7880	7880	7085	7085	7085	7179	7179	7179
TTR	1994	1898	1485	2044	1927	1509	2044	1921	1472
h-point	0,253	0,241	0,188	0,288	0,272	0,213	0,285	0,268	0,205
Hapaxy	35	35	31	29	30	29	30	32	30
Podíl hapaxů k tokenům	1236	1171	826	1277	1199	853	1312	1229	842
Entropie	0,157	0,149	0,105	0,18	0,169	0,12	0,183	0,171	0,117
Verb distance	9,055	8,886	7,955	9,335	9,142	8,33	9,037	8,844	8,2
Activity	6,322	6,322	6,322	6,273	6,273	6,273	6,504	6,504	6,504
Descriptivity	0,678	0,678	0,678	0,641	0,641	0,641	0,623	0,623	0,623
Průměrná délka ATL	0,322	0,322	0,322	0,359	0,359	0,359	0,377	0,377	0,377
Tematická koncentrace	4,416	4,416	4,281	4,661	4,661	4,71	4,522	4,522	4,417
KP TTR L=100	0,0225	0,021	0,0173	0,0241	0,0271	0,0163	0,0192	0,0228	0,0162
KP TTR L=500	0,759	0,741	0,631	0,795	0,775	0,682	0,745	0,523	0,664
KP MAMR L=100	0,54	0,516	0,435	0,589	0,563	0,478	0,549	0,34	0,462
KP MAMR L=500	0,109	0,109	0,109	0,0939	0,0936	0,0936	0,0618	0,0618	0,0618
	0,0813	0,0813	0,0813	0,0844	0,0844	0,0844	0,0614	0,0614	0,0614

Tabulka 3

Japonsko-rjúkjúské jazyky

strojový překlad	SP, JA, CS	SP, JA, CI	SP, JA, LE
Typy	8284	8284	8284
TTR	1770	1770	1646
h-point	0,214	0,214	0,199
Hapaxy	32	32	31
Podíl hapaxů k tokenům	1073	1073	982
Entropie	0,13	0,13	0,119
Verb distance	8,133	8,133	7,915
Activity	6,787	6,787	6,787
Descriptivity	0,757	0,757	0,757
Průměrná délka ATL	0,243	0,243	0,243
Tematická koncentrace	1,689	1,689	1,748
KP TTR L=100	0,0014	0,0014	0,0035
KP TTR L=500	0,633	0,633	0,608
KP MAMR L=100	0,453	0,453	0,423
KP MAMR L=500	0,0243	0,0243	0,0243
	0,0299	0,0299	0,0299

Tabulka 4

Literatura

- ALEXIS, Qiudo [= Joseph Alexander von Helfert]: *Julius Zeyer und seine deutsche Interpretin. I–III*. Wiener Zeitung 198/42 (20. 02.), 3–5; 198/43 (21. 02.), 3–5; 198/48 (27. 02.), 1901, 3–5.
- BABKA, Miroslav: *Zapomínaná překladatelka básníka Julia Zeyera*. Knihy a čtenáři 7, 1947, č. 15, s. 88–89.
- CVRČEK, Václav – ČECH, Radek – KUBÁT, Miroslav: *QuitaUp – nástroj pro kvantitativní stylometrickou analýzu*. Czech National Corpus and University of Ostrava. [citováno 12. 6. 2024] Dostupné z WWW: <<https://korpus.cz/quitaup/>>
- Česká literatura v překladech. Česká literární bibliografie [online databáze]. Praha. Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., [citováno 16.01.2025]. Dostupné z: <https://preklady.ucl.cas.cz/>.
- FARKOVÁ, Eva – RIEDLBAUCHOVÁ, Tereza: *Z deníku Anny Lauermannové-Mikschové*. Praha: Památník národního písemnictví, 2014.
- GOLLEROVÁ, Elsa: *In memoriam Julia Zeyera*. Lidové noviny 46, 1938, č. 26, s. 3–4, 16. 1.
- LEVÝ, Jiří: *Umění překladu*. Praha: Panorama, 1983.
- NEZDAŘIL, Ladislav: *Česká poezie v německých překladech*. Praha: Academia, 1985.
- PIROČKINAS, Arnoldas. *Litevské motivy v Zeyerově tvorbě*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná, roč. 22, 1973, č. D20, s. 83–90.
- SCHACHERL, Martin: *Národní a světová literatura v obsahových standardech v Česku a na Slovensku*. O dieťati, jazyku, literature. Časopis pre otázky rozvíjania komunikačnej a literárnej kompetencie 11, 2023, č. 1, s. 78–86.
- ŠLIZIŇSKI, Jerzy: *Korespondence Julia Zeyera s polskými spisovateli*. Praha: Academia, 1980.
- STREJČEK, Ferdinand: *Z korespondence Julia Zeyera*. Květy 33 (I. díl), 1911, s. 83–103 a 188–214.
- ŠTÍCHA, František: *O věrnosti překladu*. Praha: Academia, 2019.
- VOBORNÍK, Jan: *Julius Zeyer (se dvěma podobiznami)*. Spisy Julia Zeyera. Sv. 35. Praha: Česká grafická společnost Unie, 1907.
- VYDRA, Bohumil: *Julius Zeyer v polské literatuře*. In: Sborník prací věnovaných profesoru dru. Janu Máchalovi k sedmdesátým narozeninám. Praha: Klub moderních filologů, 1925, s. 147m–152.
- ZEYER, Julius: *Tři legendy o krucifixu. Dům u tonoucí hvězdy*. 2. vydání. Praha: Unie, 1906.
- ZEYER, Julius: *Drei Legenden vom Krucifixe und Rokoko*. Prag: Verlag von J. Otto. Slavische Romanbibliothek 7, 1906.
- ZEYER, Julius: *Tres leyendas sobre el Crucifijo*. Barcelona: Cervantes, 1923.

doc. PhDr. Martin Schacherl, Ph.D.

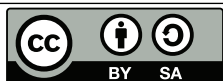
Katedra slovanských jazyků a literatur, Oddělení českého jazyka a literatury

Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita

Jeronýmova 10, 371 15 České Budějovice, Česká republika

schacherl@jcu.cz

<https://orcid.org/0000-0002-2719-8075>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.